

A SZLOVÁK KÉRDÉS A MAGYAR KORMÁNY NEMZETISÉGPOLITIKÁJÁBAN 1906–1918

A dualizmus kori magyarországi nemzetiségpolitika irányvételét a századforduló éveiben egyre kevésbé az 1868. évi nemzeti-ségi törvény határozta meg, sokkal inkább a felgyorsuló asszimilációs folyamatokra, a magyar politikai vezető rétegek szinte korlátlan hegemoniájára támaszkodó magyar állameszme, amely a politikai magyar nemzet keretei között mind kevesebb teret kívánt biztosítani a nem magyar nemzetek és nemzeti kisebbségek — korabeli közös nevükön: a nemzetiségek — számára. A korszak nemzetiségpolitikai fejlődésében az egyes nemzetiségek egymástól sok tekintetben eltérően viszonyultak a kormányzati törekvésekhez, illetve ezek a törekvések is más-más formában és mértékben befolyásolták a magyarországi románok, németek, szlovákok, szerbek, rutének, horvátok nemzeti fejlődését, politikai, kulturális és gazdasági pozícióit, lehetőségeit. Mi több, a kiegyezés rendszerének félévszázadán belül is igen nagy különbségek mutatkoznak az 1875–1878-ig tartó periódus és a dualizmus utolsó évtizede között. Az alábbiakban a magyar kormányzat ez utóbbi — a koalíciós kormány megalakulásától az őszirózsás forradalomig tartó — periódusban érvényesülő szlovák-politikájának sajátosságait, eszközeit és céljait kívánjuk bemutatni.

A dualizmus kori „szlovák kérdés” elsősorban azt az ellentétet fejezte ki, amely az — etnikai értelemben is egynemű nemzetállam koncepciójáig torzult — egységes magyar politikai nemzet gyakorlata, illetve a nem magyar nemzetek és nemzetiségek emancipációs törekvései között húzóódott. A 20. század eleji „szlovák kérdés” belső, sajátos tartalmát viszont a szlovák nemzetfejlődés megkésetttségéből, többszöri visszavetettségéből, a közjogi, egyházi különállás hagyománytalanságából adódó problémák jelentették. Az egységes nemzet tudat igen lassan bepótolta hiányát jelezte például a századfordulón a Szlovák Nemzeti Párt (SZNP) és az általa szervezett nemzeti–nemzetiségi mozgalom szűkös — többségében értelmiségiekre és más középosztálybeliekre korlátozódó — társadalmi bázisa, vagy a szlovák régió keleti részeinek (Szepes, Sáros, Zemplén, Abauj megyék szlovák vidékeinek) szinte teljes nemzetiségi passzivitása.¹ A nemzeti önszemlélet zavarait az örökölt konfeszionális (katolikus–evangélikus) ellentéteken túl a magyar állam iránti lojalitás, illetve a magyar nemzettel szem-

1 A Szlovák Nemzeti Párt csíráját az 1860-as években a szlovák nemzetiségi régió autonómiáját programként megfogalmazó szerveződés jelentette. A párt kialakulásáról, belső problémáiról ld. *Milan Podrimavský: Slovenská národná strana v druhej polovici XIX. storočia*, Bratislava, 1983. 48–57. A szlovák pártszerveződés belső ellenzékéből *Új iskola* néven külön pártta szerveződő csoportból ld. *Bohus Kostický: Nová škola slovenská*, Bratislava, 1959. 17–32.

beni magatartás (a „renegát–szindróma”) és a csehszlovák nemzetegység koncepciójához való viszonyulás dilemmái is felerősítették.

A századforduló éveiben a román–szlovák–szerb kooperációban kibontakozó magyarországi nemzetiségi politikai aktivitás alapját kétségkívül a nemzeti önazonosság érdekének, funkciójának felismerése, a korábnál jóval szélesebb körű tudatosítása és demonstrálása vetette meg.² Mindez a központi (magyar állami) és a regionális (nem magyar) érdekek folyamatos ütközései nyomán, a nemzetiségi társadalmaknak a „permanens nemzetudattól” korábban érintetlen rétegeiben, például a birtokos parasztság és a helyben dolgozó ipari munkásság soraiban vált erőteljes folyamattá. A szlovák régióban ez a folyamat egy-egy nemzetiségi központ vonzáskörére korlátozódott és meglehetősen vontatottan terjedt. A nemzeti mozgalom szűk értelmiségi elitre korlátozódott, anakronisztikus jellegének áttörésében még így is ez tekinthető a legjelentősebb átalakulásnak.

A magyar kormányok — bár nemzetiségpolitikai adminisztrációjukban makacsu ragaszkodtak a reformkori nyelvharok terminológiájából kölcsönzött „pánszláv izgatás” és „pánszláv mozgalom” kifejezésekhez, illetve a nemzetiségi szervezetek rendszeti „megfigyeltetéséhez” — a kérdéssel behatóbban és személyes tapasztalatok alapján kritikusan foglalkozó vezető képviselők révén meglehetősen pontosan érzékelték a folyamatok szélesebb összefüggéseit és törvényszerűségeit. Jól jelzi ezt például század eleji szlovák kivándorlás kapcsán felmerült „felvidéki” és „amerikai” akcminiszteriális iratanyagainak érvrendszere. Khuen-Héderváry első miniszterelnök idején a nemzeti érzést a kor „*dominans psycho-politikai tényezőjének*” tekintte „Ezzel a tényezővel, mely a nemzetiségi izgatónak úgyszólván ellenállhatatlan fegyvere, mi a köznépnél, mely a nagy történelmi tradíciók méltánylására alig képes, nem tudunk szembeállítani számottevő eszményi fegyvert. Nem szabad ugyanis megfeledkezni arról, bármennyire kellemetlen, sőt veszélyes is az a mi szempontunkból, hogy az a tót vagy az a ruthén az ő nemzetiségén, sőt pánszláv törekvésein, halvány sejtelmém épp oly szeretettel csügg, azt erkölcsileg épp oly szentnek tekintí, mint mi saját fajszertetünket.”³ A tárgyilagos helyzetmegítélést azonban csak elvétve követte a reális program körvonalazása. A világháború előtti másfél évtizedben a hivatalos magyar nemzetiségpolitika az erő pozíciójából fordult a nemzetiségi aktivitás új törekvései felé.⁴

Nem véletlen, hogy a század első évtizedében nem volt egyetlen jelentékeny közeledési kísérlet sem a magyar kormány és az ellenzéki szlovák képviselők között. Az 1910. évi választási paktum-próbálkozások kudarca tehát senkit sem lephetett meg

2 A magyarországi szlovák–szerb–román nemzetiségi együttműködésre vonatkozóan ld. *Milan Krajčovič: Slovenská politika v strednej Európe 1890–1901*. Bratislava, 1971. — Az 1895. évi budapesti nemzetiségi kongresszus határozata leszögezte: „A magyar államnak ethnikai viszonyaiból és történelmi fejlődéséből származó természete kizárja, hogy az egyetlen nép, amely a lakosságnak többségét nem képezi, az államiság attribútumait magának követelje. Csakis Magyarország népe összességének van joga magát az állammal azonosítani.” A kongresszusi határozat továbbá azt követelte, hogy „törvényes eszközökkel Magyarország viszonyait természetes alapra fektessék. Nemzeti alapul a nemzetiségi autonómiát a megyei beosztásban veszik.” Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában II. 1892–1900. Szerk.: *Kemény G. Gábor*. Bp. 1956. 379.

3 *Štátny ústredný archív Slovenskej republiky* (a továbbiakban: ŠÚA SR), Bratislava, Uhorské kráľovské ministerstvo vnútra — Magyar Királyi Belügyminisztérium Levéltára elnöki iratok (a továbbiakban: MKBM eln.). 42–8. (1903)

4 „A magyar nép egész lakosságunknak csak 51,4 %-át teszi ki, de Magyarország jellegére nézve magyar nemzeti állam, s kell is, hogy az maradjon. Ezen múlik egész állami élete; ha nem lesz magyar, kérdés, maradhat-e egyáltalán?” — A koalíció tervei és alkotásai 1906–1909. Szerk.: *Papharaszti*. Bp. 1909. 117.

igazán. Érthető, hogy a megegyezés tárgyának–kereteinek — főként a Tisza-féle román tárgyalások idején megmutatkozó — szűkös korlátai a nemzetiségi aktivitás huzamos sikertelensége miatt óhatatlanul radikalizálódó szlovák politikusokat is újabb korrekciókra ösztönözték. Kombinációikban a románhoz hasonló kompromisszumkeresés őszinte — és 1914-ig az SZNP politikáját is meghatározó — igénye, valamint a belső föderalizálás gondolata mellett egyre gyakrabban tűnik fel a csehszlovák egység koncepciójához való közeledés, illetve az egységmozgalom eszményeivel való részleges vagy teljes azonosulás. Az állami kereteket figyelmen kívül hagyó megoldás alternatívája azonban 1914 előtt az ellenzéki nemzetiségi sajtóban inkább csak mint az elkeseredést demonstráló vízió, s nem mint előkészített, reális, aktuális elgondolás bukkan fel, amit híven tükröz a pesti ellenzéki szlovák hetilap 1913-ban kiadott hangzatos jelszava: „Magyar Heródes elől — cseh Egyiptomba”.⁵

4 A nemzeti területi autonómia követelésére épülő hagyományos szlovák politikai program — a dualizmus kori szlovák koncepciók fokmérője és iránytűje — a nemzetfejlődés nehezebb jelzett belső problémái miatt, mindenekelőtt pedig az 1918-ig egyértelmű magyar politikai helyzet megvalósíthatatlannak bizonyult.

5 A hagyományos nemzeti program átdolgozásának, aktualizálásának szükségszerűen új helyzet elé állította a politikailag aktív szlovák szervezeteket. A századvégi szlovák politikai idealizmus helyett a szlovák régióban is a gazdasági és kulturális „aprómunka” vált a nemzeti törekvések fő irányává.⁶

6 Az SZNP, konzervatív turócszentmártoni központjával, Svetožár Hurban Vajanský (1847–1916) ökonzervatív ruszofil ideológiára alapozott tekintélyelvűségével, egyre inkább öskövületként nehezedett a gyorsan differenciálódó szlovák politikai életre. Az Andrej Hlinka, Ferdiš Juriga, František Tománek vezette néppárti csoport, vagy a csehszlovák kölcsönösség, majd nemzetegység eszméjét vállaló polgári liberális és polgári radikális lapok szerkesztőségei körül verbuválódott közösségek egyre több vidéki központot építettek ki. Szokolca, Vágújhely, Nagyszombat, Rózsahegy, Liptószentmiklós, Zólyom szlovák pénzügyi, szakszövetkezeti, olvasóegyleti megteremtették az alapját annak, hogy a familiáris értelmiségi társaságok szélesebb hatósugarú nemzeti központokká válhassanak.⁷

5 Az 1910. évi választási paktumkísérlet nagy vesztese a korábban egymás után kétszer is képviselővé választott Milan Hodža volt, aki Tiszáék „paktumszegése” miatt 1910 után a trónörökös körül kialakult „Műhely”-ben, illetve a radikális csehszlovák egységmozgalom szlovák szárnyának alapozásában egészen új megoldások előkészítését tartotta szükségesnek. *Milan Hodža: Národnostná politika a volebné právo. Marginálne poznámky ku smierovačkám. Naša zástava*, 1911. márc. 3. (Hodžának ez a cikke megjelent a Kelet Népe, Srpstvo, Romajul és a Tribuna c. lapok 1911. márciusi számaiban is.) Hodžáról ld. *Vladimír Zuberec: Le rôle de Milan Hodža dans la politique bourgeoise slovaque avant la première guerre mondiale (1900–1914)*. *Studia Historica Slovaca* 10 (1978) 87–111.

6 Hodža a szlovák politizálás megújulását a szlovák parasztság felkarolásában, a szlovák pártélet agrárbázisának megszervezésében látta: „Ha pártunkban a parasztságnak nagyobb szava lenn, ha a szlovák parasztság Szokolcától Nagymihályig nem csupán nemzeti, hanem gazdasági érdekei szerint is egységnek érezne magát, ... akkor gyarapodnánk és felemelkednénk.” *Milan Hodža: Články, reči štúdie*. III. *Začiatky roľníckej demokracie na Slovensku 1903–1914*. Praha, 1931. 270.

7 A szlovák politikai tábor differenciálódásáról ld. *Polányi Imre: Szlovák társadalom és polgári nemzeti mozgalom a századfordulón (1895–1907)*. Bp. 1987. 117–124.

Az erőteljes és folyamatos — bár kezdetben inkább személyes ellentétekből, mintsem tudatos munkamegosztásból kialakuló — belső differenciálódás egyszerre teremtette meg a kapcsolatok lehetőségét az érdekvédelem és -képviselés kialakítására fogékonnyá vált paraszti rétegekkel, ugyanakkor megpróbálta létrehozni a magyar kormányzati, illetve vármegyei nemzetiségpolitika „úrlovas” vonulásának feltartóztatására alkalmas, rugalmasabb szervezeti kereteket.⁸

Végül is a Parlamenti Nemzetiségi Párt alapszabályainak figyelembevételével átszervezett Szlovák Nemzeti Párt a csehszlovák kölcsönösség jelentőségét hangsúlyozta. A Szlovák Néppárt képviselői közül viszont Ferdinand Juriga és František Skyčák különösen Tisza István második miniszterelnökségének első két évében a kormánnyal való együttműködést szorgalmazta. Igaz persze, hogy a magyar kormánnyal való együttműködés a Szlovák Nemzeti Párt elnökeinek, Pavel Mudroňnak, majd az őt 1910-től követő Matúš Dulának az elképzeléseiben is fontos szerepet kapott.⁹

A századfordulót követő évtizedben a szlovák nemzetfejlődés legsúlyosabb problémája az erőteljes elmagyarosodás, az amerikai kivándorlás és belső migráció együttes következményeként jelentkező kedvezőtlen demográfiai fejlődés volt. A három jelenség, illetve a kivándorlás által leginkább sújtott vármegyék erősen megcsappant természetes szaporulata a század első évtizedében azt eredményezte, hogy a szlovák népesség abszolút számban és arányában egyaránt gyors fogyásnak indult. Az asszimilációs mozgásokat fokozott figyelemmel követő magyar kormányzati politika, valamint a magyarosodás folyamatát több szempontból is vizsgáló korabeli magyar statisztikai irodalom egyaránt a nemzetiségek perifériális, jórészt hegyvidéki településegből adódó természeti és az ezekkel szorosan összefonódó gazdasági okokra, mindenekelőtt a nemzeti régiók relatív túlnépesedésére vezette vissza a 19. századi asszimiláció folyamatos felerősödését.¹⁰ A századvégi agrárválság, az egyenetlen iparosodás miatti kevés munkaalkalom kétségkívül elsősorban a mostoha viszonyok közt gazdálkodó nemzetiségi perifériákat sújtotta. Köztük is talán a legsúlyosabban a szlovák régió északnyugati és északkeleti részét: Árvát, Trencsént, illetve Szepest, Sárospot, valamint a szomszédos, magyar–szlovák lakosságú Zemplént, Abaúj-Tornát és a rutén régióhoz tartozó Ungot. Az utóbbi négy vármegye területén alakult ki a legnagyobb kivándorlási gócpont. A négy megyéből a századfordulót követő másfél évtized alatt több mint 200 ezer ember vándorolt ki Amerikába, s közülük csupán minden harmadik tért vissza szülőföldjére.¹¹

8 A Szlovák Nemzeti Párt szervezeti megújítását célzó kísérletekről ld.: *Milan Podrimavský*: Organizácia Slovenskej národnej strany v rokoch 1900–1914. *Historické Štúdie* 22 (1977) 188–210.

9 A magyar kormánnyal való kapcsolatkeresés jegyében 1910-ben Turócszentmártonban a Szlovák Nemzeti Párt vezetői kulturális sérelmi listát állítottak össze, s azt az első világháború előtti korszak utolsó három magyar miniszterelnökéhez eljuttatták. A memorandum szövegét ld. *Kemény G. G.*: i. m. V. 147–151.

10 A korabeli asszimilációs folyamatokról és azok okairól ld. *Hanák Péter*: Polgárosodás és asszimiláció Magyarországon a XIX. században. *Történelmi Szemle* 17 (1974) 513–536.; *Szarka László*: Magyarosodás és magyarosítás a felső-magyarországi szlovák régióban. (Adalékok a dualizmus kori asszimiláció természetrajzához.) In: Polgárosodás Európában. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára. Szerk.: *Somogyi Éva*. Bp. 1991. 35–46.

11 *Monika Glettler*: Pittsburg–Wien–Budapest. Programm und Praxis der Nationalitätenpolitik bei der Auswanderung der ungarischen Slowaken nach Amerika um 1900. Wien, 1980. 337–338.

A magyar kormányzatot talán éppen e tekintetben lehet a leginkább elmarasztalni nemzetiségellenes magatartása miatt. Látván, hogy a kivándorlók tömegei közt a szlovákok, rutének és kisebb részben a románok a magyaroknál nagyobb mértékben hagyják el az országot, a századelő egymást váltogató magyar kormányai jó ideig nem igyekeztek megakadályozni a tömeges kivándorlás elharapózását. A magyar miniszterelnök 1903-ban például így érvelt: „A tótság szaporodóképessége igen jelentékeny, a rutének sem csekély. Ilyen körülmények között a kivándorlás megakadályozása politikailag azt eredményezné, hogy a magyarság számarányát tudva leszállítanók a nemzetiségekkel szemben — és ezek javára.”¹² Tisza István is csak 1910 táján kezdte felismerni e rövidlátó és nacionalista kivándorlási politikának az elhibázott voltát. Második miniszterelnökségének első szakaszában széles körű társadalmi akció kezdeményezésével próbálta mérsékelni a tömeges kivándorlást.¹³

A korabeli asszimiláció megítélésének egyik sokat vitatott kérdésköre a magyarosító iskolapolitika társadalmi hatása. Szlovák részről kivált a *lex Apponyi* néven ismertté vált, 1907. évi közoktatási törvénynek azokat a rendelkezéseit kárhoztatták, amelyek a magyart mint államnyelvet nem csupán tantárgyként, hanem a nemzetiségi iskolák oktatási nyelveként is igyekeztek bevezetni. A hat elemi iskolai osztályban elsajátítandó magyar nyelv intenzív oktatása a többi tantárgy oktatásának színvonalát rontotta, s így — ugyan negatív előjellel — megvalósulófélben volt a Grünwald Béla által megálmodott „nagyipari” iskolai magyarosítás. Nem véletlen, hogy az Apponyival vitába szálló Björnsterne Björnson az európai sajtóban éppen a magyar iskolapolitika sovíniszta magyarosító szellemével érvelt a magyar nemzetiségi politika ellen. Mindez a szlovák nyelvű műveltség elterjedésének lelassulását, az értelmiségi pályák erőteljes elmagyarosodását eredményezte.¹⁴

12 ŠŪA SR, MKBM, 42–8. ME 2570/1903. július 31. — Tiszának a szlovákok és rutének kivándorlásában nemzetiségpolitikai szempontból kedvező jelenséget feltételező álláspontját megemlíti *Komjátyh Aladár*: A kitanorgott egyház. Bp. 1984. 73–74. A nemzetiségek túlsúlyát a kivándoroltak közt a kor jeles demográfusa Kovács Alajos is pozitív jelenségnek tartotta: „A 674 000 főnyi veszteség, amit az ország népessége szenvedett a kivándorlás következtében, úgy oszlott meg a magyarság és a nemzetiségek között, hogy 186 000 esett a magyarokra és a többi a nemzetiségekre. (...) Tehát annak következtében, hogy a nemzetiségek jóval nagyobb arányban vándoroltak ki az országból, mint a magyarság, a magyarság aránya nem kevesebb, mint 0,6 %-kal növekedett a népességben. Azt hiszem, ez megfontolandó szempont, mert utóvégre nálunk elsősorban az bír a legnagyobb fontossággal ránk nézve, hogy Magyarország fennállását csak az biztosíthatja, ha itt a magyarság szupremáciája meg van óva. Ezt a szupremáciát pedig a számbeli túlsúly biztosíthatja. — A társadalom közreműködése a kivándorlás ügyeinek intézésénél. Bp. 1914. 40–41. (A Kivándorlási Tanács Iratai 1.)

13 A szlovákok kiegyezés kori asszimilációjának statisztikailag legrészletesebb, de fölöttébb elfogult feldolgozása *Ján Svetoň*: Slováci v Maďarsku. Príspevky k otázke štatistickej maďarizácie. Bratislava, 1942. A magyarországi nemzetiségek, köztük a szlovákok asszimilációs veszteségeiről ld. *Katus László*: The status of ethnic minorities in Hungary during the age of dualism (1867–1918). In: *Minorities and the Law from 1867 to the Present*. Ed.: *Peter I. Hidas*. Toronto, 1986. 10–11. 19. A magyarosító iskolapolitika szlovák vonatkozásait legrészletesebben ld. *Michal Potemra*: Školská politika maďarských vlád na Slovensku na rozhraní 19. a 20. storočia. *Historický časopis*, 1978. 497–536.

14 A miniszterelnök utasítására a kivándorlás által leginkább sújtott vármegyékben kivándorlási tanácsokat hoztak létre, amelyek a kivándorlás okainak fokozatos megszüntetését tartották legfőbb feladatuknak, s ennek érdekében a földművelésügyi tárca által korábban kezdeményezett hegyvidéki és felvidéki mezőgazdasági programhoz csatlakozva igyekeztek új munkahelyeket, illetve a földműveléshez szükséges eszközöket kedvezményes áron előteremteni. A legaktívabban e tekintetben a Trencsényi megyei kivándorlási tanács működött, amelynek iratai a nagybitsei (Bytča) Területi Levéltárban (ŠOBA–Bytča) a főispáni iratok közt (273–76. sz. 78. cs.) találhatóak.

Nem kevésbé hátrányosan érintette a nemzetiségeket az a tény, hogy a magyar hazafiság és a nem magyar nemzetiség korábban különösebb lelkiismereti válság nélkül kialakítható egységét a 19. század utolsó évtizedeitől kezdve egyre nehezebben lehetett harmonikusan megteremteni. A szlovák, román, szerb nyelvet „idegen” nyelvként, a nem magyarokat „idegenként” kezelő magyar politikai közvélemény növekvő intoleranciája, valamint az érvényesülési és magyarosodási mind erőteljesebb összefonódása miatt hovatovább egymást kizáró alternatíva lett a „jó hazafi” és (vagy) a „jó szlovák, román, szerb” erkölcsi–politikai magatartásnormája.

Épp ezért nem meglepő, hogy a szlovák nyelv háttérbe szorítása következtében már a magyarosodás útjára lépett értelmiségiek közül is sokan védekeztek úgy, hogy megpróbálták magukat elszigetelni a magyar kultúrától, s helyette a német vagy a cseh műveltséghez pártoltak. A többség persze — kivált a köz- és magánhivatalnokok, tisztviselők sorában — az érvényesülésnek immár kizárólag a magyarosodáson keresztül vezető útja mellett döntött.

A szlovák nyelv korabeli társadalmi presztízisének vizsgálata során nem hagyhatjuk figyelmen kívül a jó színvonalú és gyorsan terjedő — erőteljesen ellenzéki, illetve kormányparti — szlovák sajtót, az intézmények híján is folyamatos tudományos, művészeti, egyesületi életet. Kérdés, vajon mindez a magyarosító nemzetiségpolitikai gyakorlat következtetlenségét vagy éppen a nemzetiségi művelődés eredetileg liberális szellemben kialakított és több vonatkozásban továbbélő intézményi bázisát és annak hatását bizonyítja-e inkább?

Az iskolai magyarosítás közvetve és közvetlenül is hozzájárult a magyarosodás fel erősödéséhez. Az értelmiségi utánpótlást például a szlovák nyelvű középfokú oktatás teljes felszámolásával rendkívül megnehezítette.¹⁵ A magyarosító iskolapolitikának és a polgárosodással, városiasodással szorosan összefüggő belső magyarosodásnak a következményét jól jelzi, hogy Anton Štefánek, a Pesten megjelenő *Slovenský denník* (1910–1915) című napilap szerkesztője mindössze 350 nemzetéhez hű szlovák értelmiségi családot, illetve 39 „famiárius” jellegű szlovák nyelvű értelmiségi központot tartott nyilván. Ifj. Peter Makovický rózsahegygy gyáros 1100, nemzetéhez hű szlovák középosztálybeli értelmiségiről számolt be, Jászinak egy 1911. évi körlevelére vála-

15 A szlovák elemi iskolák államosítása és magyarosítása a miniszterelnökség által kezdeményezett és a vallás- és közoktatásiügyi minisztérium által kivitelezett akció keretében kezdődött 1896-ban. Az akció politikai háttéréről Vodicska Imre miniszterelnökségi segédtitkár 1900. március 20-i feljegyzése ad tájékoztatást: „A tót nemzeti párt működésének megbénítására a miniszterelnökség kezdeményezésére a kultuszminisztérium két akciót kezdett meg. Egyik a tót iskolák államosítása, a másik a lutheránusoktól használatban lévő cseh liturgiának a tóttal való pótlása (289. M.E. V/99). Ami a tót iskolák államosítását illeti, ezt főleg az teszi szükségessé, hogy az 1896-ban Prágában megalakult Cseh–Tót Egység cseh ifjúsági iratokkal, történelmi könyvekkel látja el a tót elemi iskolákat, mi miatt a tót nép már az iskolában kell, hogy elidegenedjék a magyar állami eszmétől. Hogy pedig a tót tanítók pedagógiai ismereteiket nem magyar, hanem tót nyelven kívánják gyarapítani, ennek bizonyítékeként szolgál, hogy a tót tanítóság közlönye gyanánt a Rodina a škola [Család és Iskola] címen új havi folyóirat indult meg Turócszentmártonban, melynek minden sorát az exkluzív tót szellem hatja át. E jelenség szintén az államosítás mellett szól, amennyiben államosított iskola tanítója nem mer ily magyarelles folyóiratot olvasni.” ŐA SR MKBM, 9. 212. res. 1900. — A szlovák régió iskoláinak államosítását és elmagyarosítását célzó akció eredményeiről ld. pl. A nemzetiségi viszonyok tanulmányozására kiküldött bizottságnak a vármegye közgyűléséhez intézett jelentése és javaslatai. I. rész. Népoktatásügy. Nyitra, 1902. Vö. Szarka L.: Magyarosodás és magyarosítás i. m. 44.

szolva. A hivatalos 1910. évi statisztika szerint a szlovák anyanyelvű, értelmiségi foglalkozású személyek száma 3304 fő volt.¹⁶

Magyar részről többféle érveléssel próbálták igazolni a magyarosító iskolapolitikát. Rákosi Jenő például a turócszentmártoni *Národné Noviny* és a *Slovenské Pohľady* című lapok jeles szerkesztőjével, a magyar kulturális közélettől kevésbé elzárkózó Jozef Škultétyval folytatott levelezésében azt hangsúlyozta, hogy a magyarnak mint államnyelvnek az ismerete egyedül lehetséges útja a szlovák tehetségek érvényesülésének. De kétségteljesen az olyan vélemények voltak többségben, amelyek az iskolapolitika végcélját, annak legfőbb értelmét a magyarosításban látták. Márpedig ez a szlovák és általában a nemzetiségi politikusok számára elfogadhatatlan koncepció volt.¹⁷

Az erőszakos iskolapolitikai eszközökkel felgyorsíthatónak vélt magyarosítás végső soron szinte teljesen a visszájára fordult. A magyarosítás jegyében fogant célok elérésére kevésnek bizonyultak a nyelvhatárokon fölállított óvodák, iskolák; az elszigetelten működő, mert a nép nyelvén nem vagy alig beszélő magyar tanítók, tanítónők számára pedig majdhogynem lehetetlen feladat volt a magyar nyelv megtanítása. Csakis arra voltak alkalmasak ezek a törekvések, hogy a világháború előtti évtizedben fölgyorsult magyarosodási folyamat egészét „erőszakos magyarosításként” lehessen feltüntetni. Pedig a szlovák kortársak is érezték, hogy Tisza István tárgyalási hajlandósága, a balkáni változások, a belső magyar demokratikus erők felsorakozása előbb-utóbb az ország nemzetiségpolitikai gyakorlatában is pozitív fordulathoz vezethet.

Ezért nincsen semmi meglepő abban, hogy Hodža 1914 januárjában magabiztosan állíthatta ki a magyarosítás „halotti bizonyítványát”: „Akit a magyarok a múlt évig nem magyarosítottak el, legfeljebb a végtelenségig elkeserítik... Az okosan gondolkodó magyar államférfinak látnia kell, hogy a határok mentén élő románokat, délszlávokat, szlovákokat csak akkor tarthatja meg Magyarország iránti érzelmi kötődésükben, ha azoknak semmi miatt nem kell a határokon túlra, fajtestvéreikhez szaladniuk.”¹⁸

A szlovákok körében 1914 előtt lezajlott asszimilációs folyamatot az iparosodással, a belső országrészek, főként pedig Budapest rendkívül dinamikus fejlődésével összefüggő belső migráció fölerősödése is segítette. A szlovák jellegű vármegyék közül elsősorban az amerikai kivándorlási hullám által kevésbé érintett és a magyar-

16 Magyar Statisztikai Közlemények, Új Sorozat 56., 64. Štefánec azóta is sokat vitatott adatát ma már csak a korabeli magyar nemzetiségi politikát aktuálpolitikai indíttatással ostromozó szlovák történeti publicisztika veszi komolyan, hiszen a szlovák történetírás már részletesen felmérte a nemzeti mozgalom értelmiségi és általában középosztályi bázisát. Ld. pl. *Jozef Butvin: Slovenské národnopolitické hnutie v rokoch 1890–1898. Historický časopis (=HČ) 31 (1983) 181–203.* — *Dejiny Slovenska III. (od roku 1848 do konca 19. storočia).* Szerk: *Milan Podrimavský.* Bratislava, 1992. 587–581., 674–680.

17 Rákosi Jenő és Jozef Škultéty magyar nyelvű levélváltása megtalálható a Matica Slovenská turócszentmártoni (Martin) Irodalmi Levéltárának Škultéty-hagyatékában. Korešpondencia LA MS 49 AJZ. 6. Rákosi Jenő leveleit szlovák fordításban közli: *Rudolf Chmel: Literárne vzťahy slovensko-maďarské. Dokumenty z 19. a zo začiatku 20. storočia.* Martin, 1973. 261–264.

18 *Milan Hodža: Pohľady na sa slovenskú školu.* Slovenský Týždenník 11 (1914) 2.

szlovák etnikai határral átmetezett Bars, Hont és Nyitra megye adta a legtöbb budapesti bevándorlót.¹⁹

A budapesti lakosság származás, anyanyelv és nyelvtudás szerinti megoszlásának összehasonlításából kitűnik, hogy néhány év múltán még a szintiszta szlovák lakosság vármegyékből bevándoroltak fele is a magyart vallotta anyanyelvének. Ugyanakkor a fővárosi szlovák egyletekben azok közül is sokan váltak öntudatos szlovákokká, akik szülőföldjükön már-már elmagyarosodtak. A „Tót Kör” összejövetele pedig nem csupán a rendőrség, hanem például Jásziék figyelmét is felhívták a pesti szlovákok tevékenységére. És bár a világháború előtti Magyarországon a tényleges nyelvi asszimiláció fölgyorsulásában — számadatokat tekintve — a polgárosodással, a társadalmi mobilitással szorosan összefüggő spontán magyarosodás számított elsődleges tényezőnek, nem hagyhatjuk figyelmen kívül az iparosodásban rejlő asszimilációs faktornak a magyar kormányzat által felismert, de tudatosan csupán igen csekély mértékben kihasznált hatását sem.²⁰

A felvidéki városok ipari és nemzetiségi fejlődésének párhuzamba állítása jól jelzi a két folyamatnak a század eleji Magyarországon is kétségtelenül gyorsan érvényre jutó párhuzamosságát. Elsősorban a Vág-völgyi városok, köztük leginkább Zsolna iparosodása, valamint néhány kisebb település (Ruttka, Korompa) egy-két évtized alatt végbement várossá fejlődése hozott lényeges változást a lakosság nemzetiségi összetételében.

A hagyományos városközpontok (Pozsony, Besztercebánya, Eperjes, Lőcse, Kassa) népességszámának növekedése kevésbé volt dinamikus, a nemzetiségi összetétel azonban mégis mindenütt erőteljes magyarosodást jelzett. Ennek ellenére a magyarság a régió városai közül 1900-ig csupán Kassán és Jolsván, újabb évtized múltán pedig Zólyomban, Nyitrán és Nagyrőcén jutott abszolút többségbe. A német többségű városok közül 1910-ben már csupán Késmárkon és Gőlnichányán maradt abszolút többségben a német nemzetiség. Az etnikai viszonyok képlekenységét bizonyítja, hogy a régió 34 városa közül a 14 szlovák, 5 magyar és 2 német többségű város mellett 1910-ben 13 városban csupán relatív többségben volt valamely nemzetiség: Körmöcbánya és Poprád részben megőrizte eredeti német jellegét, Trencsén, Bártfa, Kisszeben, Igló, Lőcse korábbi abszolút szlovák többsége relatív többséggé csökkent, viszont a korábban német többségű Leibic és Szepesbela lakosai közt az utolsó dualizmus kori népszámlálás adatai szerint a szlovákok jutottak többségbe. A magyarok a korábban szlovák többségű Besztercebányán és Eperjesen, valamint a hagyományosan német Dobsinán jutottak relatív többségbe.²¹

19 1910-ben a fővárosban 92 529 fő beszélt szlovákul, közülük csupán 20 359 fő vallotta a szlovákot anyanyelvének. A felső-magyarországi (Duna bal parti, illetve Tisza jobb parti) 16 vármegye területén született budapesti lakosok száma 1910-ben 125 420 fő volt. A szlovák munkaerő központi területekre történt belső vándorlása — tengerentúli kivándorlással szoros korrelációban — a legnagyobb belső népmozgások közé tartozott. A fővárosi szlovákság számát tovább növelte a környező településeken élő régebbi eredetű szlovák népesség. — Budapest félévszázados fejlődése 1873–1923. Budapest Székesfőváros Statisztikai Közleményei, 53. Bp. 1925. 57–58., 63–65. — A budapesti szlovákok asszimilációjáról ld. pl. *Monika Glettler*: *Ethnische Vielfalt in Preßburg und Budapest um 1910. I–II.* In: *Ungarn-Jahrbuch 1988–1989.* 46–71. 95–151.; *Kovács Alajos*: *A belső vándorlások Magyarországon.* *Közgazdasági Szemle* 1910. 301–341.

20 Vö. *Kende János–Sipos Péter*: *Ipari munkásság és asszimiláció Magyarországon 1870–1910.* *Történelmi Szemle* 28 (1983) 238–254.; *Kovács Alajos*: *A bányászat és nagyipar hatása a magyarosodásra.* *Közgazdasági Szemle* 1909. 16–29.; *Uő*: *A magyarosodás folyamata.* Uo. 713–726.

21 *Pavel Hapák*: *Das Nationalitätenproblem in den slowakischen Städten am Beispiel von Gewerbe, Industrie und den Geldinstituten vom ausgehenden 19. Jahrhundert bis zum Zusammenbruch der Monarchie.* In: *Die Städte Mitteleuropas im 20. Jahrhundert.* Hg. von *Wilhelm Rausch.* Linz, 1984. 127–138.

Az iparosodással szorosan összefüggő magyarosodást a belső migráció kétirányú változásai még inkább felerősítették. Az ország központi területein leteleplülő szlovákok elmagyarosodása rendkívül gyors ütemű, egy-két generáción belül lezajló nyelv-váltást jelentett. Ugyanakkor a „szlovák régióba” költözött személyek szinte kizárólag magyarok voltak, ami a régió városainak etnikai átalakulásában — a felvidéki zsidóság gyors magyarosodásával együtt — a korabeli statisztikai irodalom által látványosan tálatl módosulásokat eredményezett.²²

A dualizmus kori magyar kormányzati politika szlovák koncepcióját azért nevezhetjük „felvidékinek”, mert az egyrészt a felvidéki magyarságra és a magyarbarát nemzetiségi rétegekre, illetve a felvidéki vármegyei, városi, községi igazgatási apparátusra támaszkodott, másrészt a kormányzati és vármegyei magyar politika a szlovák kérdést megpróbálta területi-közigazgatási problémaként kezelve, tehát regionális sajátosságokra redukálva megoldani. A *szlovák kérdést felvidéki politikával* ellensúlyozó magyar kormányzati koncepció legsúlyosabb fogyatékoságát abban jelölhetjük meg, hogy a Szlovák Nemzeti Párt és általában az ellenzéki nemzeti mozgalom képviselőinek közreműködését 1918 őszéig nem tekintette a szlovák problémák megoldásában elengedhetetlen feltételnek, sőt megpróbálta az ellenzéki szlovák politikusokat teljesen kiiktatni ebből a megoldásból. A szlovák közeledési kísérleteket a magyar kormányok a háború előtti években a mozgalom gyöngeségének jeleként értékelték és a megegyezési kísérleteket nem a közigazgatási, kulturális kérdések fokozatos rendezésére, hanem a szlovák tábor megosztására igyekeztek felhasználni. De hogy a magyar nemzetállam jó ideig lehetségesnek hitt gyorsütemű megvalósításától a kormányzati nemzetiségpolitikai gyakorlat miként visszakozott az első világháború gyarapodó előjelei láttán és miként ismerte föl az államnemzet etnikai alapokon való végbevételének lehetetlenségét, mindezt a — „tót kérdést” a ruszinnal sokáig azonos módon, mint jelentéktelen problémát bagatellizáló — magyar kormányzati értékelés változásain is lemérhetjük.

Grünwald Béla 1878-ban megjelent, *A felvidék c. röpiratának* még az volt a legfőbb mondanivalója, hogy a magyar kormányzat és az egész magyar társadalom vétkes téltlensége következtében a magyarosításra szinte fölkinálkozó felvidéken kiaknázatlanul maradtak a magyar nemzeti előrenyomulás lehetőségei. Grünwald szerint Tisza Kálmánék felvidéki akciói (a Matica Slovenská és a három szlovák gimnázium 1875. évi bezárása) esetlegesen voltak, egyszeri alkalmakra korlátozódtak.²³

Harminc évvel később lényegében ugyancz a kifogás hangzott el a felvidéki magyar publicisták írásaiban, csakhogy most már egyre inkább egyfajta veszélyhelyzet, fenyegetettség érzés diktálja, irányítja az átgondolt cselekvést sürgető figyelmeztetéseket. Esterházy János, Steier Lajos, Gerő János, Pechány Adolf, Czambel Sámuel, Dugovich Titusz és több vezető felvidéki magyar politikus és publicista, a *Rózsahegy*

22 *Kovács Alajos*: Magyarország népességi statisztikája 1910-ben. Klny. a Magyar Statisztikai Közlemények Új Sorozatának 64. kötetéből. Bp. 1920. 63–74., 77–85. stb.

23 *Grünwald Béla*: *A felvidék. Politikai tanulmány*. Bp. 1878. 148–149. Grünwald a szlovák gimnáziumok és a Matica bezárását olyan „sporadycus jelenségnek” tekintette, amellyel csak a baj tüneteit, s nem magát a bajt lehetett gyógyítani. Hiányolta „az egész felvidéket körülölelő nagyszabású actiót”, melynek célja „nem annyira a hazaellenes elemek üldözése, mint inkább azoknak az eszközöknek tervszerű felhasználása, melyek egyedül alkalmasak arra, hogy a felvidék tót lakosságában a hazához s a magyar nemzethez való ragaszkodást fenntartsák, erősítsék s terjesszék, s a haza elleneit pedig ártalmatlanná tegyék”.

és Vidéke, a Liptói Lapok, az Északmagyarország, vagy a kizárólag nemzetiségi kérdés tanulmányozása végett alapított lap, a *Felvidéki Őr* szerkesztői gárdája 1908 után már egyértelműen a cseh–szlovák kölcsönösséget hirdető egységmozgalom eszméinek gyors terjedését tartotta a felvidéki, azaz a szlovák kérdés leglényegesebb elemének.²⁴

Czambel 1908. január 30-án kelt beszámolójában a cseh–szlovák nyelvegység ellenében végzett saját filológiai, nyelvészeti, irodalmi és publicisztikai munkásságának jelentőségét méltatva azt hangsúlyozta, hogy a szlovákok közt „a cseh nyelvi hatás továbbterjedésének megakasztása kiválóan fontos dolog nemzetiségpolitikai tekintetben. A cseh kultúra és a cseh könyv hatása óriási módon fejleszti a szláv nemzetiségi szellemet, s erre vezethető vissza az a körülmény is, hogy az elcsehesedett nyugati megyék (Pozsony és Nyitra megye nyugati része) küldik aránylag a legtöbb nemzeti-ségi képviselőt az országgyűlési képviselőházba.” Steier Lajos és Gerő János a cseh–szlovák egységtörekvést egyaránt „a pánszlávizmus új rohamaként” értékelte.²⁵

Az 1906–1909. évi koalíciós kormányzat még a szlovák kivándorlás „államellenes tendenciáinak” leszerelésére fogantatosított ún. amerikai akcióiban is a cseh–szlovák egységmozgalom hatását próbálta föltérképezni és lehetőség szerint visszaszorítani a kivándorlók és hazatérők körében. Wekerle 1907-ben már arra hívta föl a bécsi külügyi vezetés, illetve a magyar belügyminiszter figyelmét, hogy nem amerikai, hanem felvidéki akciókra van szükség ahhoz, hogy a szlovák nemzeti mozgalom új tendenciáit hatékonyan ellensúlyozhassák.²⁶

Mindenesetre a koalíciós kormány bukására, illetve további öt-hat évre volt szükség ahhoz, hogy a kormányzati politikában megszülessék a felismerés: nem a tilalmak, rendőri, hatósági közbeavatkozások eszközeire kell a felvidéki akciókat építeni. Fokozatosan arra is rá kellett döbnie a magyar politikai vezetésnek, hogy nem akciókra, hanem folyamatos, pozitív munkára és megegyezésekhez vezető nemzetiségi politikára lenne szükség.

Az 1906–1909. évi koalíciós magyar kormányzati nemzetiségpolitika két alapvető célkitűzése közül a nemzetiségi törvény főlészámolása nem sikerült.²⁷ Az általános választójogi törvény elnapolása, a plurális választójogi tervezet révén, azonban sikerrel járt. A magyarság arányának korábbi mértékét fenntartó, sőt kis mértékben növelő tervezet megalkotása annál is inkább súlyos következményekkel járt, mert Andrassy

24 Steier Lajos: A tót kérdés. Liptószentmiklós, 1912.; *Dömötör Mihály*: A nemzetiségi izgatás leküzdésének eszközei. Felvidéki Őr (1909) július.; *Dugovich Titusz*: A tót nemzetiségi mozgalmak története. Turócszentmárton, 1903. *Czambel Sámuel*, a kiváló szlovák nyelvész a belügyminiszter megbízásából komoly szaktanulmányokat készített a cseh és a szlovák nyelv különbözőségéről. A Czambel-akció iratai az ŐÁ SR, MKBM 1902–1905., illetve Magyar Országos Levéltár, Filmtár X C 523 jelzet alatt találhatóak.

25 Steier Lajos: i. m. 125; *Gerő János*: A cseh-tót nyelvegység ügye. Cseh nyelvmélekek és a mai tót népnyelv hangtani különbségei. Bp. 1918.

26 Wekerle miniszterelnök ifj. Andrassy Gyula belügyminiszterhez intézett átiratában 1907-ben eképpen érvelt a felvidéki súlypontú akció mellett: „Különösen a hosszabb időt Amerikában töltő tótok lassanként fogékonyak lettek az amerikai szabadabb eszmék iránt, de a dolgok természeténél fogva nem annyira a politikai, mint inkább a nemzetiségi szabadságeszmék lettek prophetái. ... Ma már, mint Nagyméltóságod az alábbiakból látni fogja, a tót nemzetiségi izgatás behatott a tömegekbe, úgy hogy az Egyesült Államokban keletkezett nagy tót nemzetiségi bloc az az archimedeszi pont, ahonnan a visszavándorlás révén a Felvidék nemzetiségi békéjét ki lehet forgatni. ... A lehetőség határán belül odakinn is védekezünk, azt hiszem azonban, hogy a védelmi actio súlypontját mégis a hazai földre, a Felvidékre kell fetetni.” ŐÁ SR, MKBM, 11. cs. 70. 402. res. BM. 1907. április 23.

27 *Papharaszti* (szerk.): A koalíció tervei i. m. 44., 117–118.

többes választójogi tervezete végső soron a magyar progresszió és a nemzetiségi demokrácia együttműködésének lehetőségét is felszámolta.²⁸ Ugyanakkor már a koalíciós kormányzat nemzetiségpolitikája is megpróbálkozott az általunk a fentiekben pozitív gyakorlatként említett elemek bevezetésével. Darányi Ignác földművelésügyi miniszter az 1907. évi amerikai gazdasági depresszió hatására tömegesen hazatérő kivándorlók foglalkoztatottságának biztosítására Fiumében, Zsolnán és Királyhidán munkaközvetítő kirendeltségeket létesített. A zsolnai kirendeltség az 1908. év folyamán önálló hatáskört kapott és Árva, Liptó, valamint Trencsén vármegye területén előbb az állami segélyakció közvetítőjeként, később pedig mint a gazdasági társulások, gazdakörök létrehozását támogató, fontos helyi beruházásokat megszervező iroda működött.²⁹

Különösen a liptószentmiklósi, rózsahegyi, turócszentmártoni, szakolcai, pozsonyi kirendeltségek jeleskedtek a „pánszláv izgatók” leleplezésében.

A szlovák kérdés századfordulót követő időszakának fordulópontját az Andrej Hlinka rózsahegyi lelkész, néppárti politikus szilenciumával és börtönbüntetésével kapcsolatos, 15 áldozatot követelő csemovai sortűz (1907. október 27.) jelentette. Ezt a külföldi sajtóban is nagy visszhangot kiváltó ügyet ugyancsak a koalíciós kormány által szorgalmazott kemény kéz politikájára vezethetjük vissza, még ha a központi kormányzat ilyen jellegű föllépésre a világháború előtti időszakban utasítást természetesen sohasem adott is ki, hanem épp ellenkezőleg, igyekezett a vármegyei apparátus túlzottan nemzetiségellenes föllépését mérsékelni.³⁰

A represszív jellegű intézkedések majd minden esetben céljukat tévesztették az 1907-ben kibontakozott úgynevezett neoszláv koncepció keretei közt felerősödő cseh–szlovák egységmozgalommal szemben is. A konkrét gazdasági és kulturális cseh–szlovák együttműködés ellenében az érvényes magyarországi törvényekre aligha lehetett volna hivatkozni, egyedül valamiféle protekcionista szellem ébresztgetésével lehetett próbálkozni, de ez az általános tőkehiány miatt vajmi csekély eredményeket hozhatott a cseh tőkebecáramlással, iparalapítással szemben.³¹

28 *Jászi Oszkár–Rácz Gyula–Zigány Zoltán: A választójog reformja és a magyarság jövője.* Bp. 1908. 24–26.

29 A hegyvidéki, erdélyrészi (székelyföldi) és felvidéki ministeri kirendeltségek 1910. és 1911. évi működésének ismertetése. Bp. 1912.

30 *ŠŪA SR, MKBM, 42. 462. res. (1907.)* A csemovai csendőri beavatkozást Andrej Hlinka szülőfalujában az újonnan épült templom szepesi püspök által elrendelt — Hlinka nélkül történő — felszentelésre tett kísérlet, illetve a község lakóinak a kirendelt egyházi személyekkel szembeni szembeszegülése váltotta ki. A Liptó megyében kialakult feszült nemzetiségi helyzetet jól jellemzi a kiegyezéskori nemzetiségi politika legsúlyosabb incidenséről jelentést tevő alispán kérelme: „... nekünk itten ezen a nemzetiségi izgatók által fellázított tót nép lakta vidéken katonai karhatalom nélkül boldogulni nem lehet, ... én tehát már ezen jelentésből kifolyólag is azon kérelemmel fordulok Nagyméltóságodhoz, kegyeskedjék odahatni a közös hadügyminiszter úrnál, hogy Liptószentmiklós vagy Rózsáhegy legalább egy zászlóalj közös hadseregbeli katonaságot kapjon ...” A hatóság elleni erőszak büntette miatt perbe fogott csemovai lakosok elleni vizsgálati indítvány indoklásában a rózsáhegyi királyi ügyész szerint bizonyítható a „közismert tót nemzetiségi agitátorok” izgatása: „Az a fanatikus gyűlölet, mely a vidék lakóit minden ellen, ami magyar, erőszakoskodásra készíti, másnak mint izgatás művének nem tulajdonítható.” Uo. A csemovai sortűz nagy visszhangot váltott ki az ausztriai és a nyugat-európai sajtóban, és a már korábban is sokat bírált magyar nemzetiségpolitika általános elítélését eredményezte.

31 A kereskedelemügyi minisztérium Andrássy belügyminiszter figyelmére válaszul az 1907. évi, az iparfejlesztésről szóló III. törvény végrehajtásában jelezte, hogy a „magyar nemzeti állam közgazdasági erősbödése” érdekében a nemzetiségekkel szemben elővigyázatossággal fog eljárni. Ámbár a törvény „a maga szövegében a közvegyezésben az állami támogatások és kedvezmények engedélyezését általános közgazdasági érdekek mérlegelésére bízza ugyan, s így a kereskedelemügyi kormányzatnak nem nyújt közvetlenül és alakilag alapot arra, hogy a hazai ipar fejlesztésében arra is figyelemmel legyen, vajon a létesítendő iparvállalatok nem kívánják-e nemzetiségi érdekeket szolgálni.” *ŠŪA SR, MKBM 12. 74–76. 1907. április 26.*

A gyakorlati cseh–szlovák együttműködéssel szembeni nagyfokú — egyes vármegekben teljesnek tűnő — tanácstalanságot jól tükrözik a cseh–szlovák egységmozgalom visszhangja iránt érdeklődő miniszterelnöki körlevelekre érkezett negatív vagy semmintmondó válaszok.³²

A koalíciós kormányzat nemzetiségi politikája alighanem épp a szlovák kérdésben árulta el a legnagyobb tanácstalanságot. A szlovák politikai élet aktivizálódásának reális okait (a szélesebb néptömegeket mozgósító politikai csoportok kialakulását, a nemzetiségi törvény teljes fől számolásának veszélye miatt létrejött átmeneti parlamenti nemzetiségi együttműködést, a választójogi küzdelmek nemzetiségi aktivitását stb.) figyelmen kívül hagyva, maga Wekerle miniszterelnök is külföldről szervezett akcióra gyanakodott: „Ha a tót nemzetiségi mozgalom újabb irányzatának egyes mozzanatait fontolóra vesszük és egymással összevetjük, arra a gondolatra kell jutnunk, hogy az egész akciót valami általunk ismeretlen tényező egységesen vezeti. Amerikában a Hlinka-ügyet felhasználják arra, hogy a tótságot a nemzetiségi ügy érdekében anyagi áldozatokra bírják, melyeknek célja egyfelől az otthoni tót nemzetiségi mozgalom szítása, másfelől a külföldön a magyar nemzet elleni hangulatkeltés. E célt szolgálják Björnsonnak ismert támadásai is, és nem lehetetlen, hogy az ő információi amerikai tót forrásból, harci kedve pedig amerikai tót pénzből táplálkozik.”³³

A koalíciós kormányzatot követő Khuen-Héderváry-, Lukács- és Tisza-kormány a cseh–szlovák egységmozgalmat — kétségtelenül nem minden ok nélkül — a csehek magyarországi gazdasági expanziójának mellékhatásaként értékelte. Ezeknek a hivatalos magyar állameszme szempontjából kezdettől fogva nem kívánatos mellékhatásoknak a visszaszorítására azonban a kormányzati értékelések szerint a már korábban foganatosított rendőri–határrendőri intézkedéseken, a Steier- és Czambel-féle propagandaakciókon túl más eszközökre nem volt szükség, hiszen a hagyományos cseh–szlovák ellentétek, illetve az egység kérdésében is megoszlott szlovák politikai mozgalom belső konfliktusai a szakértői, rendőri jelentések szerint elégségesnek bizonyulhattak volna ahhoz, hogy a tömegbázis kialakítására a világháború előtt valóban nem képes, a cseh–szlovák egységet szorgalmazó szlovák politikusok törekvéseit megakadályozzák.

Az általunk vizsgált időszak magyar kormányainak szlovák politikájában mindvégig megpróbálták érvényesíteni azt az alapelvet, amelyet Tisza még első kormánya idején az „izgatók”-nak a „békés nemzetiségi nép”-től való különválasztásával, és az egyes nemzetiségekkel szemben alkalmazott „differenciált eljárással” jellemzett. Mindazonáltal éppen Tisza volt az, aki a koalíciós kormány nemzetiségi vesszőfutását elemezve fölismerte, hogy „a tyúkszemre hágás politikája” a megszaporodott nemzetiségi sajtóperekkel és a maga kicsinyes korlátozásaival sem a magyar állam, sem pedig

32 Az egyetlen érdemi válaszlépést a szlovák régióban létesítendő magyar állami népiskolák hálózata jelentette a cseh–szlovák egységmozgalommal szemben: „S minthogy a »Cseh–Tót Egység« egyesület működéseinek sikerét legnagyobb mértékben elősegíti a nép kultúrai elmaradottsága, és egész nagy vidékeknek azon szomorú állapota, hogy a csendőr- és adóvégrehajtón kívül a magyar nemzeti állameszme egyéb kifejezőjével nem érintkezik, nem találkozik, ... ezen mozgalom ellensúlyozására a magam részéről, de általában is a kormány részéről teendő intézkedések között elsősorban elodázhatatlanul szükséges ezen vidékek népoktatás-ügyét magyar nemzeti szellemben rendezni, ami azonban ezen vidékeken, a nép rendkívüli szegénységére és sok helyen fanatizált voltára való tekintettel, másképp, mint állami elemi népiskolák szervezésével teljességgel lehetetlen és kivihetetlen.” ŠÚA SR, MKBM, 9.212 res 1900.

33 ŠÚA SR, MKBM, 12 — 68–70. M.E. res. 136–1098, március 10.

a politikai nemzet céljainak elérésében nem járhat eredménnyel. A nemzetiségi törvény eltörlését sem tartotta kívánatosnak, de a nyelvhasználat, oktatásügy terén új rendeleti szabályozást tartott célszerűnek.

Tisza fokozatosan rádöbbedt arra is, hogy a struccpolitika folytatása lenne, ha a nemzetiségi pártok létezését továbbra sem venné tudomásul. Sőt, a koalíciós időszak nemzetiségpolitikai gyakorlatának zsákutcáját bírálva, az iskolai magyarosítás erőltetésével szemben is negatív álláspontra helyezkedett. 1910. március 19-én a pesti Vigadóban megtartott választójogi gyűlésen kijelentette: „... hát abban az illúzióban élünk-e mi, hogy megmagyarosítottuk az oláh vagy tót polgártársunkat, akit magyarul írni vagy olvasni megtanítottunk? Hiszen ez nem magyarosítás, uraim! Ez nagyon üdvös dolog, nagyon hasznos dolog, mert könnyebbé teszi az ország polgárai között az érintkezést; nagyon hasznos az illető nemzetiségeknek, mert könnyebbé teszi nekik a magyar társadalommal való megélhetést és érvényesülést. Igenis, üdvös és hasznos dolog ez, de nem a magyarosítás útja. Valaki megtanulhat írni és olvasni talán, [de] különösen, ha jól megszékírozzák az iskolában, még nagyobb gyűlölője lesz a magyar nemzeti ügynek, mint addig.”³⁴

A Tisza-féle aktív nemzetiségpolitikai stratégia lényege tehát a magyarosítás célját nem szem elől tévesztő, de a nemzetiségi igények egy részének kielégítésével elérhetőnek vélt megegyezés kialakítása volt. A megegyezés alapján a kormány a nemzetiségi vidékek gazdasági–kulturális életének föllendítését is célba vette.

Tisza a Monarchia hovatovább kritikussá váló külpolitikai elszigeteltségét, valamint a szorongató nemzetközi helyzet és a kormányzat ellenőrzése alól egyre inkább kicsúszó nem magyar törekvések között kialakult összefüggéseket fölismerve, igyekezett a magyarországi nemzetiségi kérdésben magához ragadni a kezdeményező szerepet, és egyfajta engedménypolitikával általános nemzetiségi megegyezés felé terelni a tárgyalásokat. Ehhez szlovák vonatkozásban kétségkívül kapóra jött a szlovák politikusok többször megismételt kapcsolatteremtési kísérlete, akárcsak az 1913-ban önállósult Szlovák Néppárt közeledése is. Mindenesetre Tisza az anyanyelvi oktatás és egyéb részleges nyelvhasználati jog biztosítása fejében ugyanazt kérte a szlovákoktól, mint a Román Nemzeti Párt vezetésétől, vagyis, hogy a megállapodások létrejötte esetén „valamely alkalmas formában ki kellene jelenteni, hogy ezt a felajánlott megoldást, mint egészében véve kielégítőt a nemzetiségi kérdés állandó elintézéséeként elfogadja, fenntartás nélkül ennek alapjára helyezkedik, programjának ezen túlmenő részét leveszi a napirendről, s működését a megállapodások teljes végrehajtásának ellenőrzésére fogja irányítani...”³⁵ Mindez az anyanyelvi oktatás 1914 júniusában elrendelt kiterjesztése ellenére, a háború közbejöttével sem válhatott volna a szlovák kérdés rendezésének alapjává.

Valószínűleg maga Tisza is világosan láthatta, hogy a részleges engedmények csak felületi kezelést jelenthetnének, és ezért 1913 őszén Steier Lajos egy korábbi szlovák rendezési tervének részletes kidolgozásával próbálta megalapozni a szlovák kérdésben

34 Gróf Tisza István Képviselőházi Beszédei IV. Bp. 1937. 76. — Tisza a magyar nyelvismeretet sem abszolutizálta úgy, mint a közvéleményben szokás volt: „Nem a magyar nyelv megtanulása a lényeg, mert éppen a nemzetiségi vezérek úgy ismerik a magyar nyelvet, akár az anyanyelvüket.” Tisza, akárcsak korábban Beksics, eljutott a felismerésre, hogy nem a grammatikai, hanem a politikai asszimilációra kellett volna helyezni a hangsúlyt, ami sokkal inkább biztosíthatna volna a nem magyar népcsoportok többségének lojalitását, annak konzerválódását. Tisza főrendi házban elmondott beszédét a Budapesti Hírlap 1914. április 10-i száma ismertette.

35 Gróf Tisza István Összes Munkái. Levelek, táviratok. V. Bp. 1932. 146.

a pozitív intézkedésekre épülő nemzetiségpolitikai gyakorlatot. Mindenesetre jellemző, hogy erre a feladatra Ghillányi Imre földművelésügyi minisztert kérte fel Tisza. Ghillányi pedig, Szinyei-Merse István Árva-, illetve Szalavszky Gyula Trencsén megyei főispánok közreműködésével, már 1913 októberének végére hatpontos programtervezetet dolgozott ki. A tervezet a közművelődési egyesületek (Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület = FEMKE és a Magyarországi Tót Közművelődési Társulat stb.) aktivitásának fokozását, a nemzeti szellemű kulturális munka társadalmi alapokra helyezését, gazdakörök, ifjúsági egyesületek alakítását (megbízható vezetés irányítása alatt), a szlovák pénzüzetek fokozott ellenőrzését, tevékenységük korlátozását, gazdasági iskolák létesítését, a nemzetiségi sajtó erőteljesebb befolyásolását, valamint a zsolnai mezőgazdasági felvidéki kirendeltség működésének az egész akcióval való összehangolását tartotta a legfontosabb gyakorlati teendőknél.³⁶ Szalavszky Tiszához intézett levelei mindezeket a tennivalókat tovább pontosították. A trencsényi főispán pl. a fentiekben kívül a nemzetiségi politikai vezérkarral való kapcsolatteremtést és egyezkedést is célszerűnek tartotta.³⁷

Az egész akció előkészületei a vármegyei apparátus, a közigazgatás fölkészültségének javítását is szükségessé tették volna. Hiszen maga Ghillányi is ettől tette függővé az egész terv kimenetelét: „Természetes, hogy kifogástalan, feladata magaslatán álló, a néppel állandóan érintkező közigazgatás nélkül ezen ... kis méretű akció eredménye igen kétséges, de egy jó közigazgatással karöltve, meggyőződésem szerint szép eredményeket lehet elérni.”³⁸

A vármegyei apparátus azonban a módosított nemzetiségpolitikai koncepció megvalósítására szinte teljességgel alkalmatlannak bizonyult. Mint ahogy az pl. Crauss István Nyitra megyei főispánnak, a FEMKE elnökének jelentései vagy akár a lipitói, szepesi hivatalos vármegyei lapok nemzetiségpolitikai jellegű közleményei is jelzik, az apparátus a következetes nyelvi–kulturális magyarosítás legerősebb támasza volt a szlovák régió vármegyeiben. A Tisza által megkövetelt rendszeres községi látogatások nem pótolhatták a nép nyelvén folyó közigazgatás hiányát. A nemzetiségi mozgásoknak a vármegyei ügyviteli szabályzatban előírt ellenőrzése még az alispánok személyes felelősségre vonásával sem eredményezhetett semmiféle változást. Hiszen jókora naivitás és a szlovák mozgalom teljes félreismerése kellett ahhoz, hogy Palugyai Móricz lipitói főispán „a közigazgatási közegek lanyha ellenőrzésének” tulajdonította azt, hogy „a nemzetiségi eszmék a köznépnél is rohamosan terjedtek”³⁹

A nemzetiségi ügyekben a vármegyei apparátusnál valamivel tájékozottabb, de annál jóval elfogultabb és kevésbé szervezett közművelődési egyesületek a szlovák vármegyék magyar birtokosaira, tisztviselőire támaszkodva, ugyancsak megpróbálták bekapcsolódni a Tisza-féle felvidéki akcióba. Különösen a Crauss István, Nyitra megyei főispán által irányított FEMKE próbált konkrét javaslatokkal előrukkolni. Az

36 A Steier Lajos-féle memorandumról mint Tisza nagyszabásúra tervezett felvidéki akciójának kiindulópontjáról említést tesz Steier életrajzi feljegyzése alapján *Glatz Ferenc*: A „tót” kérdés és Steier Lajos. In: *Üd.*: Történetiró és politika. Szekfű, Steier, Thim és Miskolczy nemzetiről és államról. Bp. 1980. 27. A Ghillányi és Szalavszky által készített tervezet megtalálható a Tisza-iratok közt, Református Egyház Zsinati Levéltára (a továbbiakban: REZsL) V. 18. Ugyanitt található a FEMKE elnökségének az akcióhoz kötődő 1914 januári beadványa is.

37 REZsL Tisza-iratok, V. 18.

38 REZsL Tisza-iratok, V. 18.

39 REZsL Tisza-iratok, V. 18.

egyesület 1914. január 31-én Tiszához intézett beadványa abból indult ki, hogy „a nemzetiségi kérdés a Felvidéken főleg a megélhetés kérdése”.⁴⁰ Craussék szerint az idejétmúlt „pánszláv idea” elvesztette vonzerejét, helyette az egyre erőteljesebb cseh–szlovák egység eszméje vált a szlovák nemzetiségi törekvések tartalmává. A FEMKE vezérkara szerint a cseh–szlovák egységeszme növekvő hatásának az a titka, hogy „míg a közhatóságok, a magyar állam tényezői, a magyar állam tekintélyével és hivatalos nyelvén csak szóval igyekeznek mentesíteni a gondjaikra bízott tót lakosságot az izgatóktól, addig a nemzetiségi eszme apostolai nemcsak szóval és ígéretekkel, de tettekkel is propagálják a cseh–tót egység igazát. Nem biztatást, de kenyeret, foglalkozást nyújtanak a népnek, amely szűkölködik és éhezik.” A megoldás a beadvány szerint a felvidéki háziipar állami pártolásának megszervezése lenne, mégpedig háziipari szövetkezetek, gazdasági és ipari szakiskolák létesítése révén. A háziipari tevékenységek pontos kimutatását elkészítő FEMKE-beadvány, akárcsak Szalavszky főispán említett tervezetei, a korábbi magyarosító nemzetiségpolitikai gyakorlat csődítőmege ellenére, az egyik–másik vonatkozásban akár újnak is mondható koncepció értelmét makacsul a magyarosítás erőltetésében jelölik meg: „A nemzetiségeknek úgy érzésben való megnyerése, mint nyelvi magyarosítása elsőrendű politikai és társadalmi feladat, amelyből az államnak is, a társadalomnak is egyaránt ki kell vennie a maga részét.” A FEMKE-program magyarosítási szándékainak változatlanágát látván, a szlovák politikai közvélemény az akcióit teljes egészében elutasította.

A Magyarországi Tót Közművelődési Társulat a háború előtti években ugyancsak igyekezett bekapcsolódni a Tisza által kezdeményezett programba, fokozta szlovák nyelvű kiadói tevékenységét, de az imponáló számsorok ellenére a szlovák népi rétegekből érkező visszajelzések hiánya jól jelezte a Társulat működésének eredménytelenségét.⁴¹

Tisza elnökletével 1914 áprilisában Budapesten bizalmas jellegű „tót konferenciát” rendeztek a felvidéki főispánok részvételével. Az ott megtárgyalt Ghillányi–Szalavszky-féle tervezet megvalósítására azonban a világháború kitörése miatt már nem jutott idő.⁴² A zsolnai mezőgazdasági kirendeltség a korábbi évek szervező és közvetítő tevékenységének kibővítése mellett 1914 tavaszán is jelentős állami segítséggel támogatta a hatáskörébe tartozó vármegyék gazdaköreit. 1914 tavaszán megalkult az eperjesi kirendeltség Szepes, Sáros, Abaúj–Torna és Gömör–Kishont vármegyékre kiterjedő tevékenységi körrel. Tisza személyes kezdeményezésére a kivándorlásügy is bekerült a felvidéki társadalmi akció programjába, de a kivándorlás elleni társadalmi bizottságok létrehozásában egyedül Trencsén megyében történtek érdemleges kezdeményezések. De még ott is az volt az általános vélemény, hogy intenzív iparfejlesztési politika nélkül semmiféle társadalmi akció sem hozhatja meg a felvidéki kivándorlás terén kívánatos eredményeket.

Itt csupán röviden utalunk arra, hogy Tisza a világháború alatt is folyamatosan nyomon követte a szlovák kérdés alakulását. 1914 augusztusában Matúš Dula levelére, melyben a szlovák pártvezér a háború kitörése utáni nemzetiségellenes intézkedések felfüggesztését követelte, Tisza szinte teljes egészében pozitív választ adott.⁴³

40 Uo.

41 A Magyarországi Tót Közművelődési Társulat hivatása, SOBA Bytča. Turóc vármegyei főispán iratai, 1918. 983. cs.

42 *Pölöskei Ferenc*: Tisza István nemzetiségi politikája 1914 előtt. Századok 104 (1970) 3–24.

43 REZsL Tisza-iratok XIV. 31.

A világháborús Tisza-kormány idején a legjelentősebb szlovák kezdeményezés Eudovít Bazovský losonci ügyvéd akciója volt. A többi szlovák politikai csoporttól megelhetősen elszigetelődött Bazovský, valószínűleg a turócszentmártoni csoport hallgatolagos beleegyezésével, az említett, világháború előtti szlovák kulturális beadványok követeléseit a közgazdaságban és az igazságszolgáltatásban érvényesítendő nyelvi–nemzetiségi igényekkel egészítette ki. Konkrétan a szlovák régió állami hivatalaiban „tót nemzetiségű képes egyének” alkalmazása, a szlovákság arányának megfelelő parlamenti képviselő, a nyitrai, besztercebányai és szepesváraljai püspökök mellé szlovák nemzetiségű koadjukturok kinevezése és általában a katolikus egyházmegyékben a szlovák nemzetiség érdekeinek védelme, az eredeti szlovák helynevek visszaállítására és a nemzetiségi perzekúciók megszüntetése szerepelt a Bazovský-féle memorandumok kérelmei között. Bazovskýt Tisza több alkalommal is fogadta, de a románokhoz hasonlóan a kilátásba helyezett újabb engedményeiben a nemzetiségi törvényben biztosított jogok teljességének elismerésére továbbra sem volt hajlandó.⁴⁴

A szlovák politikai élet passzivitása miatt Tiszának ezt követően meg kellett elégednie a rendőri–ügynöki akciók, a korrupció és a belső szlovák ellentétek kihasználásának eszközeivel. Ezek segítségével történtek egészen nagyszabású próbálkozások is. Így pl. Svetozár Hurban Vajanský, a szlovák nemzeti mozgalom hosszú évtizedeken át hangadó ideológusának csehellenes magatartását fölhasználva az emigrációs cseh–szlovák egységmozgalom szlovákok közötti hatását gondosan előkészített sajtóakció keretei közt Vajanský elhatároló nyilatkozatával próbálták visszaszorítani.⁴⁵

1916. augusztus 20-ra hivatalos szlovák delegáció Tiszánál teendő látogatását szervezték, de az akciót pártoló Bazovskýék kisebbségben maradtak. Ezen kívül az egykori pártelnök fiának, Ján Mudroňnak hajlandóságát kihasználva ismételtlen megkísérelték a mérsékelt szlovák párt létrehozását. De a passzivitás ellenére is egyre szervezettebben együttműködő szlovák politikai csoportok a cseh–szlovák orientáció általános térmeyerése nyomán mindezeket a kísérleteket megtorpedózták.

Hiányos lenne a szlovák kérdésben kialakított magyar nemzetiségpolitikai koncepciók áttekintése az ellenzéki polgári csoportok elképzeléseinek jelzése nélkül. Külön elemzés tárgyaként lehetne csak hitelt érdemlően bemutatni pl. azt a differenciálódási folyamatot, amely — elsősorban a cseh–szlovák egységítőrekvések hatására — a felvidéki, illetve szlovák kérdéssel foglalkozó publicisták, politikusok, társadalomtudósok közt vitathatatlanul végbement. A kormányzat módosított szlovák–politikája árnyékában a szlovák régió vármegyei lapjaiban is jelentkeztek olyan hangok, csoportok, amelyek a nemzetiségi megbékélést nem pusztán taktikai manővernek, hanem a kérdés rendezéséhez szükséges minimális föltételnek tekintették. Elsősorban az anyanyelvi oktatás, az általános választójog, nyelvhasználati jogok problémájának egyértelmű

44 A Bazovský által kidolgozott memorandumtervezet szövege megtalálható Matúš Dulának, a Szlovák Nemzeti Párt elnökének hagyatékában, Fond M. Dulu, ŠÚA SR, 1915. 7. A memorandum az asszimilációt szorgalmazó politika beszüntetését követelte a legerőteljesebben: „Elhagyhatja-e a 20. században anyanyelvét a Pozsonytól Ungvárig, a Tátrától majdnem a Dunáig egy tömegben lakó nép, melynek legkisebb falujában is csak a különféle határrészek nevei jökora szótárt tennének ki, melynek van múltja, vannak tradíciói, szebbnél szebb meséi, bőséges dalai és szívéhez ihletett költők ma is szólnak? Itt van az ideje ezt belátni, a nagy tévedést korrigálni és a tótot érzésében a magyarhoz közelebb hozni.”

45 A turócszentmártoni határrendőrségi kirendeltség révén megszervezett sajtóakció anyagait ld. Tisza-iratok, REZsL 1914–1915. IX. 25.

megoldásában látták a „nemzetiségi béke” megteremtésének lehetőségét. A *Vágújhe-lyi Lapok*ban például Jászi nemzetiségpolitikai tárgyú írásainak közlése mellett a Nyitra megyei magyar értelmiségi körökből kikerülő szerzők is a magyarosítás erőltetésének káros voltát hangsúlyozták és a nem magyar nemzetek nyelvjogainak elismerésén alapuló konstruktív nemzetiségi gyakorlatot sürgették. De hasonló szellemben foglalkozott a szlovák kérdéssel több más helyi újság, mint pl. a *Trencsényi Lapok*, a *Nyitrai Lapok* és a *Felvidék*.

Az ellenzéki szlovák lapok is gyakran közöltek békülékeny vagy józan hangvételű cikkeket a központi magyar újságokból (*Pesti Napló*, *Hétfői Posta*, *Déli Hírlap* stb.). Ennek ellenére — és ha a nemzetiségi kérdés kapcsán elfoglalt józan álláspont következetességét tekintjük mérvadónak, kétségkívül joggal — a szlovák politikai tábor egyedül a *Huszadik Század* körét, illetve az 1910-ben alapított *Világ* körül tömörülő csoportot, mindenekelőtt természetesen Jászi Oszkárt tartotta a nemzetiségi kérdésben magyar részről tárgyilagos és szakavatott megfigyelőnek, egyszersmind a politikai együttműködés potenciális magyar partnerének. Mindebben bizonyára közrejátszottak Jászi személyes kapcsolatai is. A pesti szlovák szerkesztői, politikusi gárdából többek között rendszeres együttműködés alakult ki Jászi illetve Milan Hodža és Anton Štefánék közt, de kapcsolatot teremtett Vavro Šrobárral, a cseh–szlovák orientációjú rózsahegy csoport vezetőjével, sőt a turócszentmártoni konzervatív szlovák centrummal is.⁴⁶

A kapcsolatok alakulásában azonban a Justh-féle ellenzék eltérő megítélése, valamint a kormánnyal kötött nemzetiségi választási paktum Jászi részéről történt bírálata 1910–1914 között többször is komolyabb nézeteltérésekhez vezetett. Ugyanakkor a Polgári Radikális Párt 1914. évi megalakulását minden szlovák politikai csoport pozitív fejleménynek tekintette, még ha a párt vezetésébe beválasztott Ján Mudroň taktikai szempontból szükségének tartotta is, hogy egy ideig háttérben maradjon. Jászi nemzetiségi elképzeléseinek az új párt programjába való fölvételét a kapcsolatok szempontjából rendkívül fontos mozzanatként tartották. Az is igaz persze, hogy a pesti szlovák vezetők közül Štefánék, Hodža az 1910-es években többször aggályait fejezte ki Jászi nemzetiségi koncepciójának őszinteségével kapcsolatosan. Mindenekelőtt a többi magyar politikai párttal demokratikus alapokon való együttműködés lehetőségében tért el Hodža véleménye Jásziétól 1910 után.

A világháború kitörése után a nemzetiségi problémák látszólagos háttérbe szorulása mellett Jászinak bőségesen nyílt alkalm a meggyőződnie arról, hogy az új helyzetben a nemzetiségi kérdéskomplexum új dimenziókat nyert és a belső megoldás pusztá lehetősége is a világháború kimenetelének függvényévé vált. Braun Róbertnek a szerb frontról küldött levélváltásai, személyes élményei mellett szlovák vonatkozásban az SZNP pártelnökével, Matuš Dulával folytatott 1915. évi levélváltása is azt jelezte Jászi számára, hogy a szlovák politika vezérkarából a magyar kormánnyal való egyezkedés korábbi hívei fokozatosan kiszorultak, illetve korrigálták korábbi álláspontjukat. Dula kifejezte ugyan egyetértését Jászi derülítő feltételezésével kapcsolatban — miszerint a sovén nacionalista reakció veresége előbb–utóbb óhatatlanul bekövetkezik és a magyarság, valamint a nemzetiségek progresszív elemei bensőbb viszonyban fognak együttműködni —, de a hangsúlyt a negatív fejleményekre helyezte: „Reám és

46 Milan Podrimavský: Oszkár Jászi a národnostná otázka. HČ 20 (1972) 65–88. — Szarka László: Jászi Oszkár szlovák kapcsolatai 1918 végéig. Századok 119 (1985) 1168–1194.

elvtársaimra csak az leverő [és] fájdalmas hatással van, hogy a nemzetiségek és a magyarság fiai által egyenlő lelkesedéssel és vitézséggel hazánk megóvása érdekében vívott véres harc eredményéhez kötött reményeinkben — csalódtunk. ... A sovinszta örület nemcsak a tót intelligens osztályban, de főleg köznépünk széles rétegeiben oly nagymérvű elkeseredést okozott, hogy csak az Úristen a megmondhatója annak, mikor fognak az ejtett sebek behegedni... Nem tehetek róla, én helyzetünket — nagyon sötétnek, kilátástalannak látom.”⁴⁷

Ezek a fenntartások azután különösen a világháború vége felé egymásra talált Károlyi Mihály és Jászi szövetségének kíméletlen szlovák kritikájában kaptak fontos szerepet. Károlyi szláv politikája, oroszországi tervei és 1914. évi amerikai körútjának a szlovák emigrációval kapcsolatos felemás epizódjai egyöntetűen negatív visszhangot váltottak ki a szlovák politikai közvéleményben.

Károlyi politikai önkorrekcióinak őszinteségét, mélységét a turócszentmártoni *Národné Noviny* éppúgy kétségbe vonta, mint korábban a Štefánek által szerkesztett pesti *Slovenský Denník* című lap, amely főnállásának öt és fél éve alatt, 1915. évi betiltásáig, mindinkább egyértelműen a cseh–szlovák egység megvalósításának programját propagálta. Nem véletlen, hogy a rendőrségi zaklatások elől Prágába áttelepülő Anton Štefánek 1917 októberében érkezettnek látta az idejét annak, hogy Andrassy és Károlyi után a *Huszádik Századot* és magát Jászit is, mint a magyar antidemokratikus politika igazi arcát leplezni hivatott társaságot tüntesse fel.⁴⁸

A támadásra a *Huszádik Században* Braun Róbert válaszolt, aki Jászit megvédve egyebek közt határozottan leszögezte: „Talán nem kell túlságosan hangoztatni, hogy akkor, amikor egy cseh lap csakis az idegen nacionalizmus ellen harcol, a cseh ellen azonban soha, ez nem más, mint a cseh agresszív nacionalizmus erősítése. Aki ilyen politikát követ, annak semmi joga sincs megütköznie mások agresszív nacionalizmusán, sőt ezt természetesnek kell tartania.”⁴⁹

A Jászi-féle nemzetiségi koncepció szlovák vonatkozásban az 1861. évi szlovák *Memorandum* autonómia-követelésének egészen korai, 1909-ből származó helyeslése, az anyanyelvű közigazgatás, oktatás és igazságszolgáltatás sürgetése révén kétségkívül teljesen egyedülálló jelenség a nemzetiségi kérdés korabeli magyar értelmezései sorában.⁵⁰ Ugyanakkor Jászi a cseh–szlovák egységprogram szlovákok közötti térhódításának kérdésében nem rendelkezett megbízható információkkal, sem teljes áttekinthetőséggel. Jászit épp ezért a cseh képviselők bécsi parlamentben tett államjogi nyilatkozata (1917 májusában) ugyanúgy meglepetésként érte, mint a magyar politikai élet egészét. A cseh–szlovák államegységet éppen korábbi személyes tapasztalatai alapján nem tartotta a szlovák nemzetfejlődés reális alternatívájának. Ugyanakkor a cseh igénybejelentést az utolsó figyelmeztetésnek tekintette a magyarországi szlovák kérdés megegyezéssel rendezésének további elodázhatalanságára. Jászi a pesti szlovák csoport egyik vezetőjének, Emil Stodolának azt a törekvését, hogy egységes szlovák nyelvterületet jelöljön ki, Braun Róbert megállapítását idézve úgy értékelte, hogy „ilyen alapon Svájcot is egynyelvű területnek lehetne tekinteni”. A cseh igénybejelentésről szólva a csehországi történeti közjog és a szlovák terület esetében alkalmazott

47 Duna-völgyi barátságok és viták. Jászi Oszkár közép-európai dossziéja. Szerk.: *Litván György–Szarka László*. Bp. 1991. (Regio-könyvek 4.) 59.

48 Uo. 72–74.

49 *Braun Róbert*: Egy cseh lap a Huszádik Századról. *Huszádik Század* 1918. 94–97.

50 *Szarka L.*: Jászi Oszkár szlovák kapcsolatai i. m. 1173–1174.

természeti–nemzetiségi jog kombinálását „teljesen hatalompolitikai, tehát imperialista tendenciának” minősítette és megjegyezte: „Hiba volna azonban ezeknek a tüneteknek túlságos jelentőséget tulajdonítani. Azok nyilván részben a megmérgezett múlt eredményei, részben a háborús konjunktúrák túlkövetelései.”

Mindebből is látható, hogy Jászi a világháború előtti cseh–szlovák egységmozgalomnak nem tulajdonított nagy jelentőséget.⁵¹ Nem minden ok és alap nélkül, a szlovák politikai élet fővonalát a világháború előtt a magyarokkal való megegyezés szorgalmazásában látta. De a magyar kormányok szlovák vonatkozásban a románnál is szűkmarkúbb engedménypolitikája, valamint a szlovák politikai mozgalomban lezajlott belső átcsoportosulások eredményeképpen, méginkább a világháború kül- és belpolitikai földcsuszamlásai nyomán fölénybe jutó csehszlovák orientáció hatását, vagyis a szlovákok számára bármiféle autonómia-programnál többet sejtető cseh–szlovák államjogi megoldás ígéreteinek vonzerejét Jászi sem tudta reálisan fölmérni. Szlovák koncepciójának ez a legfőbb érdemi hiányossága elégségesnek bizonyult ahhoz, hogy a Károlyi által kezdeményezett, 1918. szeptember–december közt lezajlott szlovák tárgyalások a cseh–szlovák államalapítás prágai elképzeléseinek megfelelően alakuljanak.

Az általunk vizsgált periódus magyar kormányai közül egy sem jutott el arra a felismerésre, mint Károlyiék, hogy ti. a szlovák kérdés rendezését csak az egyenrangú tárgyalófélnek tekintett Szlovák Nemzeti Párt képviselőivel kötött megegyezés alapján lehetett volna elérni. Persze vitathatatlan, hogy a Károlyi-kormány részéről kényszerhelyzet szülte felismerés volt ez, mint ahogy az sem kétséges, hogy mind a Dula-, mind pedig a Hodža-féle pesti szlovák tárgyalásokon már a szlovák fél volt az, amely nem óhajtotta a megegyezést.

51 *Jászi Oszkár: A Monarchia jövője, a dualizmus és a dunai egyesült államok.* Bp. 1918. 47.